

Наталія Гуторова

докторка юридичних наук, професорка,
академік НАПрН України,
професорка кафедри кримінального права
та кримінально-правових дисциплін
Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна),
гостьовий лектор Університету прикладних наук, технологій,
бізнесу та дизайну
(Вісмар, Німеччина)
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2485-0651>
natalyagutrova@gmail.com

УДК 343.5

КОРУПЦІЯ ТА ЕКОНОМІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ

Анотація. Особливості корупційних і економічних кримінальних правопорушень, які завдають значної шкоди державі й суспільству, зумовлюють необхідність пошуку ефективних кримінально-правових засобів, що застосовуються до осіб, які їх вчинили. Такі засоби не можуть бути тотожними засобам, що застосовуються до так званих загальнокримінальних правопорушень.

Метою дослідження є виявлення ефективності окремих кримінально-правових засобів, які застосовуються за корупційні та економічні кримінальні правопорушення, а також привертання уваги наукової громадськості до необхідності дослідження питань ефективності кримінально-правового регулювання в цій сфері.

Для мети цього дослідження визначено коло корупційних і економічних правопорушень, до яких віднесено такі види білокомірцевих кримінальних правопорушень, як корупційні, пов'язані з корупцією, правопорушення проти власності, вчинені шляхом зловживання особою наданими їй службовими або професійними повноваженнями, а також умисні кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, зокрема медичної та фармацевтичної діяльності.

Аналіз кримінального законодавства України та практики його застосування показує прагнення до пошуку ефективних засобів протидії корупційній та економічній злочинності, яке поки що не привело до вироблення шляхів ефективного комплексної реакції держави на ці кримінальні правопорушення. Основними засобами є застосування до винної особи покарання у виді позбавлення волі, від відбування якого особа переважно звільняється з випробуванням, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а також штрафу, який має бути сплаченим максимум протягом одного року, а в разі несплати замінюється позбавленням волі.

У законодавстві Німеччини значна увага в протидії корупційним і економічним злочинам приділяється тому, щоб зробити їх економічно збитковими. З цією метою до фізичної особи застосовуються штрафи і конфіскація активів, здобутих унаслідок вчинення правопорушення, предметів і засобів його вчинення; строк давності такої конфіскації становить 30 років. Санкції щодо юридичних осіб застосовуються на підставі законодавства про адміністративні правопорушення, відповідно до якого штраф може досягати 10 мільйонів євро, також застосовуються інші обмеження в діяльності та ліквідація.

На основі проведеного дослідження зроблено висновок щодо необхідності пошуку ефективної моделі кримінально-правових засобів протидії корупційній і економічній злочин-

ності. При цьому слід акцентувати увагу на спеціальній конфіскації, штрафах, а також майнових та інших обмежувальних засобах, які застосовуються до юридичних осіб.

Ключові слова: білокомірцева злочинність; корупція; кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності; кримінальні правопорушення у сфері громадського здоров'я; кримінально-правові засоби; покарання; штраф; конфіскація майна; заходи щодо юридичних осіб.

Корупція та економічна злочинність завдають значної шкоди суспільству і державі, руйнуючи економічні відносини, авторитет держави та уповноважених нею органів, суттєво знижують рівень захисту прав і свобод людини. Водночас ці кримінальні правопорушення, які належать до білокомірцевих, мають власну специфіку, що суттєво відрізняє їх від так званих загальнокримінальних правопорушень.

Така відмінність полягає, з одного боку, в типовій характеристиці особи, яка вчиняє білокомірцеві кримінальні правопорушення, з іншого – у розмірі й характері шкоди, яка переважно значно перевищує шкоду, заподіяну вчиненням так званих загальнокримінальних правопорушень (крадіжок, грабежів, розбоїв тощо).

Зазначена відмінність білокомірцевих кримінальних правопорушень зумовлює необхідність вироблення ефективної системи засобів, застосування яких, з одного боку, буде здатне запобігти вчиненню нових кримінальних правопорушень, з іншого – не завдаватиме надмірних економічних витрат державі (а фактично – платникам податків), водночас мінімізуючи так званий побічний негативний ефект застосування кримінального права¹.

Зазначене питання є складним і недостатньо дослідженим у науці кримінального права. Певною мірою це пояснюється недостатньою увагою науковців до вивчення питань кримінально-правових засобів взагалі та кримінально-правових засобів, які є ефективними щодо певних видів кримінальних правопорушень. Ю. Пономаренко, підсумовуючи аналіз наукової літератури з питань підстав, меж і способів пеналізації кримінальних правопорушень, констатує, що

на відміну від вчення про криміналізацію, в якому сформульовані хоча й до певної міри спірні та не усіма визнані, але достатньо системні й обґрунтовані правила, у вченні про пеналізацію таких правил наразі ще практично немає².

Зазначимо, що така ситуація існує не лише в Україні. Проф. Бернд-Дітер Майєр у передмові до 6-го видання підручника “Кримінальні санкції” зазначає, що на противагу великому значенню, яке надається кримінальним

¹ N Gutorova, ‘White-Collar Crime: Ukrainian Experience of Searching for Optimal Model of Criminal Liability’ [2018] 2(11) Socrates. RSU elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls 100–116.

² Ю Пономаренко, *Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень* (Право 2020) 351.

Наталія Гугорова

санкціям у судовій практиці, вражає їх низький статус в університетській освіті³. Як слушно зазначає проф. О. Дудоров,

нюанси кримінально-правової кваліфікації, тонкощі кримінально-правової характеристики певних кримінальних правопорушень, інші значущі проблеми Загальної та Особливої частин Кримінального кодексу України <...> значною мірою втрачають сенс, якщо за вчинене кримінальне правопорушення не призначається справедливе покарання або (та) не застосовується інший належний кримінально-правовий захід чи якщо останній не виконується у встановленому порядку⁴.

Зважаючи на викладене, питання ефективності покарання та інших кримінально-правових засобів, які передбачені законом та застосовуються судами до осіб, які вчинили корупційні й економічні кримінальні правопорушення, є актуальним.

Метою дослідження є виявлення ефективності окремих кримінально-правових засобів, які застосовуються за корупційні та економічні кримінальні правопорушення, а також привернення уваги наукової громадськості до необхідності дослідження питань ефективності кримінально-правового регулювання в цій сфері.

Для досягнення цієї мети спочатку з використанням методів індукції, дедукції і системного аналізу визначене поняття корупційної та економічної злочинності, що використовуватиметься для цілей цього дослідження, надана їх характеристика. Надалі з використанням історико-правового і порівняльно-правового методів окреслені кримінально-правові засоби, які були передбачені законодавством і застосовувались судами України та Німеччини щодо осіб, які вчинили корупційні та економічні кримінальні правопорушення наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Після цього з використанням методів юридичного та порівняльно-правового аналізу, а також кейс-стаді методу розглянуті кримінально-правові засоби, що передбачені законодавством і застосовуються в Україні та Німеччині до осіб, які вчинили корупційні й економічні кримінальні правопорушення, а також з використанням методів системно-структурного аналізу, індукції і дедукції проаналізована ефективність цих засобів. Використання зазначеної методології уможливило отримати науково обґрунтовані висновки й рекомендації щодо ефективності кримінально-правових засобів, які застосовуються за корупційні і економічні кримінальні правопорушення.

Загальна характеристика корупційної та економічної злочинності

Для мети цього дослідження під корупційною та економічною злочинністю розуміється сукупність корупційних та економічних кримінальних

pravoua.com.ua

³ B-D Meier, *Strafrechtliche Sanktionen* (6 Aufl, Springer-Lehrbuch 2025) 1–14.

⁴ O Dudorov, 'Improvement of criminal law means of combating corruption (analysis of individual legislative initiatives)' *Epistemological aspects of tort law transfiguration in the creation of anti-corruption legislation and its enforcement* (T Kolomoiets (ed), Baltija Publishing 2023) <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-347-7-6>.

правопорушень. Корупційні кримінальні правопорушення розуміються у широкому сенсі і, окрім власно корупційних, охоплюють кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією. До економічних кримінальних правопорушень слід віднести кримінальні правопорушення проти власності, вчинені шляхом зловживання особою наданими їй службовими або професійними повноваженнями, а також умисні кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, зокрема медичної та фармацевтичної діяльності.

Таке розуміння дає змогу окреслити види корупційних та економічних кримінальних правопорушень, які належать до білокомірцевих, з'ясувавши їх загальні ознаки та виявивши засоби, які є ефективними в протидії їх вчиненню.

Поняття білокомірцевої злочинності в науковий обіг увів американський кримінолог проф. Едвін Сазерленд і представив у 1939 р. у своїй промові перед Американським соціологічним товариством. У своїй більш пізній статті, 1940 р., автор обґрунтував існування злочинності “білих комірців”, яка є злочинністю ‘вищого або білокомірцевого класу, що складається з шанованих або принаймні таких, яких шанують, бізнесменів та професіоналів’. Ця злочинність відрізняється від ‘злочинності нижчого класу осіб з низьким соціально-економічним статусом’⁵.

Особливу увагу Сазерленд приділяв небезпечності цих злочинів, підкреслюючи, що

фінансові витрати від злочинності “білих комірців”, ймовірно, у кілька разів перевищують фінансові витрати всіх злочинів, які зазвичай розглядаються як “проблема злочинності”. <...> (але) фінансові втрати від злочинності “білих комірців”, якими б великими вони не були, менш важливі, ніж шкода, завдана соціальним відносинам. <...> Злочини “білих комірців” порушують довіру і, отже, створюють недовіру, що знижує соціальну мораль і призводить до соціальної дезорганізації у великих масштабах. Інші злочини мають відносно незначний вплив на соціальні інститути чи соціальну організацію⁶.

Цінність підходу проф. Сазерленда полягає передусім у тому, що він повернув увагу до цього виду злочинності, наголошуючи на тому, що вона має характерні особливості, які відрізняють її від інших видів злочинності. При цьому, будучи зовні непомітною, ця злочинність завдає величезної шкоди. Водночас акцентування уваги саме на належності злочинця до “вищого класу”, “шанованих людей” надалі певною мірою було нівельовано тим, що в сучасному світі особи, які вчиняють кримінальні правопорушення з використанням службового або професійного становища, далеко не завжди є представниками вищого класу⁷.

⁵ E Sutherland, ‘White Collar Criminality’ [1940] 5(1) American Sociological Review 1–12.

⁶ Sutherland (n 5).

⁷ Petra Wittig, *Wirtschaftsstrafrecht* (C.H.BECK 2023) 5–7 doi.org/10.17104/9783406796609.

Відповідно до словника термінології кримінального правосуддя США білокомірцевий злочин – це

ненасильницький злочин з метою отримання фінансової вигоди, вчинений шляхом обману особами, чий статус щодо зайнятості є підприємцем, професійним або напівпрофесійним, і з використанням їхніх спеціальних професійних навичок і можливостей; також ненасильницький злочин з метою отримання фінансової вигоди з використанням обману та вчинений будь-ким, хто має спеціальні технічні та професійні знання у сфері бізнесу та управління, незалежно від професії особи. <...> Класифікація злочину “білих комірців” як злочину, що має певний “modus operandi” (скоєного способом, який використовує обман та спеціальні знання ділової практики та вчинено у певному типі економічного середовища), корисна для координації ресурсів відповідних агентств з метою розслідування та судового переслідування⁸.

Німецький науковець Пітра Витин акцентує увагу на тому, що білокомірцеві злочини завжди завдають шкоди надіндивідуальним правовим інтересам, серед яких – фінансовий сектор, вільна конкуренція, банківська, страхова та біржова системи, управління бізнесів, захист активів. Окрім надіндивідуальних інтересів, такі злочини можуть завдавати шкоди і індивідуальним інтересам (права окремого споживача, право власності окремої фізичної особи тощо)⁹.

Не вдаючись до подальшої наукової дискусії щодо поняття і характерних ознак білокомірцевої злочинності, оскільки така дискусія виходить за межі завдань цього дослідження, слід виокремити такі *характерні ознаки білокомірцевих кримінальних правопорушень*:

- їх об’єктом (у німецькому праві – правовим інтересом, якому завдається шкода) є авторитет держави або економічний порядок (суспільний, надіндивідуальний інтерес) з можливими порушеннями індивідуального інтересу;
- спосіб вчинення кримінальних правопорушень є ненасильницьким, переважно це зловживання довірою, яка надана суб’єкту у зв’язку з його професійною діяльністю або родом занять;
- ці кримінальні правопорушення описані як бланкетні норми в Кримінальному кодексі України (далі – КК України)¹⁰ чи в Кримінальному уложенні ФРН (Strafgesetzbuch – StGB)¹¹, або вони викладені в законах ФРН, які регулюють економічну діяльність;
- суб’єктом є особа, яка використовує свої службові повноваження або спеціальні можливості для вчинення кримінального правопорушення.

⁸ Dictionary of Criminal Justice Data Terminology (2nd ed, U.S. Department of Justice 1981) 215.

⁹ Wittig (n 7) 11–14.

¹⁰ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення 27.11.2025).

¹¹ Strafgesetzbuch – StGB <<https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>> (accessed 27.11.2025).

Специфіка білокомірцевих кримінальних правопорушень, яку необхідно враховувати при визначенні кримінально-правових засобів, що застосовуються за їх вчинення, полягає у такому:

- ці кримінальні правопорушення завдають суттєвої шкоди суспільним інтересам, що тягне вкрай негативні наслідки для суспільства і держави загалом;
- суспільство переважно не сприймає ці кримінальні правопорушення як такі, що є небезпечними, ставиться до них лояльно, що пояснюється їх ненасильницьким характером і, у багатьох випадках, відсутністю шкоди власності окремих осіб;
- особи, винні у вчиненні білокомірцевих кримінальних правопорушень, характеризуються позитивно, не становлять фізичної небезпеки для суспільства, чим суттєво відрізняються від осіб, які вчиняють загальнокримінальні правопорушення.

*Історико-правовий аналіз кримінально-правових засобів,
які застосовувались за вчинення корупційних
і економічних кримінальних правопорушень*

Аналіз кримінального законодавства України та практики його застосування в історико-правовому ракурсі показав, що пошук ефективних засобів реагування на корупційні та економічні кримінальні правопорушення здійснюється переважно “методом спроб і помилок”. У перші два десятиліття незалежності України в кримінальному законі за більшість корупційних та економічних кримінальних правопорушень передбачалось покарання у виді позбавлення волі, яке майже суцільно призначалось судами із застосуванням ст. 75 КК України, на підставі якої винна особа звільнялась від відбування призначеного покарання з випробуванням. Подальше реформування кримінального законодавства щодо злочинів у сфері господарської діяльності (2011 р.¹²) призвело до встановлення високих (у багатьох випадках непомірних для особи) штрафів, несплата яких максимум протягом одного року має своїм наслідком заміну штрафу позбавленням волі. Щодо корупційних і пов’язаних з корупцією кримінальних правопорушень, то реформування кримінального законодавства у 2014 р. мало наслідком звуження судової дискреції та обов’язок призначати покарання лише в межах санкцій відповідних статей без можливості застосування звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, призначення більш м’якого покарання, ніж передбачено законом та звільнення від відбування покарання з випробуванням¹³. Але такий підхід не витримав випробування часом, оскільки ро-

¹² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15.11.2011 № 4025-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17#Text>> (дата звернення 27.11.2025).

¹³ Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#n332>> (дата звернення 27.11.2025).

бив неможливим викриття організаторів та найбільш активних учасників корупційних кримінальних правопорушень шляхом заохочення інших співучасників до співпраці з обвинуваченням, а також позбавляв винних будь-яких стимулів для відшкодування заподіяної шкоди. У 2024 р. за ініціативою антикорупційних органів до кримінального закону були внесені зміни, якими надана можливість за певних обставин застосовувати за корупційні і пов'язані з корупцією кримінальні правопорушення призначення більш м'якого покарання, ніж передбаченого законом, та звільнення від відбування покарання з випробуванням¹⁴.

Розвиток економічного кримінального права Німеччини після 1945 р. відзначався значною лібералізацією порівняно з періодом Третього рейху, що характеризувався регулятивно-каральною владою адміністративних органів, яка була неприборканою і не відповідала вимогам правової держави¹⁵. Тим не менш, надалі розвиток ліберальних економічних відносин призвів до появи нових зловживань у цій сфері, що потребувало відповідної реакції держави.

На тлі цих змін було ухвалено Закон про спрощення господарського кримінального права (Господарське кримінальне право – WiStG) від 26.07.1949¹⁶. Цей Закон передбачав такі санкції, як дискваліфікація від професійної діяльності, закриття бізнесу, конфіскація, повернення надлишкового прибутку та публічне оголошення обвинувальних вироків¹⁷.

Водночас нормалізація економічної ситуації в Німеччині в 1950-х роках привела до прийняття Закону про подальше спрощення кримінального економічного права від 9 липня 1954 р.¹⁸, який скасував численні правопорушення, передбачені кримінальним законодавством у сфері економіки. Зокрема, були скасовані правопорушення, спрямовані на створення загрози постачанню товарів і послуг¹⁹.

Німецькі фахівці зазначають, що подальший розвиток економічного кримінального права протягом тривалого часу відбувався в межах законодавства про адміністративні правопорушення²⁰. Але штрафи, які застосовувались як адміністративне стягнення, мали суттєву відмінність навіть від

¹⁴ Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією: Закон України від 29.10.2024 № 4033-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4033-20#n19>> (дата звернення 27.11.2025).

¹⁵ Wittig (n 7) 16.

¹⁶ Wirtschaftsstrafgesetz vom 26. Juli 1949. Gesetzblatt der Verwaltung des Vereinigten Wirtschaftsgebietes. S. 193.

¹⁷ H-B Wabnitz, T Janovsky, L Schmitt (hrsg), *Handbuch Wirtschafts- und Steuerstrafrecht* (6 Aufl, C.H.BECK 2025) 110–113.

¹⁸ Gesetz zur weiteren Vereinfachung des Wirtschaftsstrafrechts (Wirtschaftsstrafgesetz 1954) <https://www.gesetze-im-internet.de/wistrg_1954/BJNR001750954.html> (accessed 27.11.2025).

¹⁹ Wabnitz, Janovsky, Schmitt (n 17) 110–113.

²⁰ Ibid 116–118.

штрафів як кримінального покарання. Так, П. Витин називає такі відмінності:

- тільки кримінальне покарання (чи то штраф або позбавлення волі) пов'язане з соціально-етичним судженням про негідність; штраф, який призначається за проступок, є лише яскравим нагадуванням про зобов'язання, яке не має наслідком суттєвого погіршення репутації і доброго імені відповідної особи, навіть якщо він має майнові обтяження не менше, ніж відповідний штраф;
- інформація про накладення штрафу не вноситься до Центрального федерального реєстру;
- штрафи накладаються адміністративними органами в межах процедури накладення штрафів, тільки апеляції на них розглядаються судами;
- штраф, на відміну від кримінального покарання, за певних умов може бути накладений на юридичних осіб та прирівняних до них об'єднань осіб²¹.

Подальший розвиток економічного кримінального права в Німеччині, пов'язаний з його європеїзацією, мав своєю тенденцією збільшення кількості кримінально-правових норм, які передбачають саме кримінальну відповідальність за економічні кримінальні правопорушення. Водночас значна кількість правопорушень у цій сфері залишаються адміністративними.

Кримінально-правові засоби за корупційні та економічні кримінальні правопорушення

Кримінально-правові засоби, які передбачені законом та застосовуються судами за корупційні й економічні кримінальні правопорушення мають бути ефективними, тобто такими, які здатні досягти мети кримінально-правового регулювання за умови мінімізації негативних наслідків їх застосування для суспільства та окремих осіб. Такою метою є передусім запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Досягнення ефективності кримінально-правових засобів за ці кримінальні правопорушення можливе лише за умови врахування специфіки білокомірцевої злочинності.

Лауреат Нобелівської премії в галузі економіки американський професор Гері С. Беккер у своїй роботі “Злочин і покарання: економічний підхід” уперше застосував економічний підхід до проблем злочинності. Автор на основі своїх математичних розрахунків робить висновок, що в протидії злочинності “оптимальні” рішення тлумачаться як рішення, що мінімізують соціальні втрати доходів від правопорушень²².

Як зазначає Гері С. Беккер,

на зменшення кількості злочинів значно впливає збільшення <...> ймовірності того, що правопорушення буде виявлено, а правопорушника буде затримано та засуджено. <...> Це виправдовується тим фактом, що “незаконна діяльність” “не окупиться” (в підсумку) у тому сенсі, що реальний отриманий дохід буде меншим, ніж той, який

²¹ Wittig (n 7) 17–18.

²² G S Becker, ‘Crime and Punishment: An Economic Approach’ [1968] 76(2) Journal of Political Economy 207.

можна було б отримати від менш ризикованої законної діяльності. <...> Якщо немає високого рівня ймовірності кримінального переслідування, то підвищення суворості покарань не приведе до бажаного результату, але водночас значно збільшить державні витрати на боротьбу зі злочинністю²³.

Тобто в протидії корупційній і економічній злочинності важливо досягти ситуації, коли така протиправна діяльність, з одного боку, стане збитковою для винної особи, з іншого – ця діяльність стане занадто ризикованою, оскільки за рахунок раціонального використання коштів у сфері кримінальної юстиції рівень викриття цих кримінальних правопорушень стане достатньо високим.

Розглядаючи засоби впливу на осіб, які вчинили білокомірцеві кримінальні правопорушення, слід звернути увагу також на те, що для цих осіб сам факт засудження в кримінальному провадженні має негативні соціальні наслідки. Д. Каменський, ґрунтуючись на аналізі наукової літератури і власному досвіді перебування в США, зазначає, що

насправді білокомірцевий злочинець “боїться” не стільки покарання (навіть у вигляді позбавлення волі на декілька років), скільки пов’язаних з ним похідних наслідків соціально-репутаційного характеру. У разі засудження він утрачає своє колишнє авторитетне й панівне в суспільній ієрархії становище, втрачає яке насправді набагато болісніше, аніж бути підданим певним правовим обмеженням, передбаченим певним видом покарання²⁴.

Отже, при визначенні ефективних засобів протидії корупційній і економічній злочинності слід виходити з таких основних постулатів:

– оскільки якщо для особи, яка вчинила корупційне й економічне кримінальне правопорушення, сам факт засудження має вкрай негативні соціально-репутаційні наслідки, то застосування адміністративних стягнень до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння у цій сфері, навіть штрафів у значному розмірі, є недостатньо ефективним;

– білокомірцеві злочинці не становлять “фізичної” небезпеки для суспільства, а тому тривалі строки позбавлення волі (ув’язнення) не є ефективними з точки зору витрачання коштів платників податків, які можуть бути використані на підвищення рівня викриття цих кримінальних правопорушень;

– кримінальне покарання за білокомірцеві злочини є ефективним, якщо за його допомогою кримінально карана діяльність стає економічно збитковою через значні витрати, пов’язані із застосуванням кримінально-правових засобів (штрафів, спеціальної конфіскації і вилучення, засоби

²³ Becker (п 22) 207–209.

²⁴ Д. Каменський, ‘Кримінально-правова охорона економічних відносин у США та Україні: компаративістське дослідження’ (дис докт юр наук, 2020) 337–497.

щодо юридичних осіб), а також занадто ризикованою через високий рівень викриття відповідних кримінальних правопорушень.

Аналіз кримінально-правових засобів, які передбачені законодавством і застосовувались в Україні за корупційні та економічні кримінальні правопорушення, показує їх проблематичність з точки зору ефективної протидії цим правопорушенням. Так, М. Хавронюк, аналізуючи статистичну інформацію щодо застосування кримінально-правових засобів за корупційні кримінальні правопорушення за 2022 р., наводить таку інформацію щодо основних і додаткових покарань:

Основні покарання. Серед осіб, засуджених за корупційні та пов'язані з корупцією к. п., до штрафу засуджено – 72,7 %, до громадських робіт – 5,6 %, а до позбавлення волі – лише 4,1 %, хоча загалом серед 64 080 осіб, засуджених за всі види к. п. у 2022 р., до штрафу засуджено лише 18,6 % (11 900), до позбавлення волі – 18,1 % (11 580), до громадських робіт – 13,4 % (8 593). <...>

Додаткові покарання. Лише до 262 осіб, засуджених за корупційні та пов'язані з корупцією к. п., застосовано додаткові види покарання. При цьому кількість засуджених, до яких застосовувались додаткові види покарання, у 2019–2022 рр. поступово відносно зменшується, що є можливим свідченням як вад законодавства, так і відсутності узгодженої судової практики з цих питань²⁵.

Серед проблемних питань застосування в Україні покарань до осіб, які вчинили корупційні та економічні кримінальні правопорушення, слід назвати незначну кількість осіб, яким призначено покарання у виді позбавлення волі, суперечливість призначення і виконання штрафу як виду покарання, незастосування, у багатьох випадках, додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Так, зокрема, штраф як вид основного покарання відповідно до ч. 2 ст. 53 КК України у випадках, коли санкція статті (частини статті) встановлює його розмір понад 3 тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, має бути призначеним у розмірі, який не є меншим від майнової шкоди, завданої правопорушенням або отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходу. Проблематичним є те, що законодавець, установивши мінімальний розмір штрафу, у такому випадку не встановлює його максимального розміру, що не відповідає принципам законності і правової передбачуваності. Як свідчить аналіз судової практики, суди при призначенні покарання, як правило, додержуються мінімального розміру штрафу, який дорівнює майновій шкоді або отриманому доходу.

Але найбільшу занепокоєність щодо штрафу як виду покарання за окремі злочини за кримінальним правом України викликає порядок його стягнен-

²⁵ М. Хавронюк, 'Судова статистика щодо відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією кримінальні правопорушення за 2022 рік (результати аналізу)', *Пам'яті професора П. С. Матишевського: збірка тез доповідей учасників науково-практичного круглого столу "Питання кримінального права у правових позиціях судів України"* (7 березня 2024 р.) (А Стрижевська, С Шапченко, К Задоя (упоряд) Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2024) 20–25.

ня. Так, відповідно до ч. 3 ст. 212 КК України ухилення від сплати податків в особливо великих розмірах карається штрафом від п'ятнадцяти тисяч до двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна. Оскільки відповідно до ч. 2 ст. 53 КК України розмір штрафу не може бути меншим, ніж розмір заподіяної майнової шкоди, а особливо великий розмір щодо ч. 3 ст. 212 КК України – це сім тисяч і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, то мінімальний штраф за цією частиною статті – 10 598 000 грн. Відповідно до ч. 4 ст. 53 КК України виплата штрафу із розстрочкою певними частинами допускається на строк до одного року. І тепер питання: з яких коштів людина, у якої конфісковано майно і яка позбавлена права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, буде лише державі сплачувати щомісяця більш ніж 883 тис. грн, де їй знайти таку заробітну плату? Питання риторичне... А в разі несплати цього штрафу відповідно до ч. 5 ст. 53 КК України він має бути замінений позбавленням волі строком на 10 років. Цілком очевидно, що такий порядок призначення та виконання покарання є грубим порушенням прав людини, оскільки їй призначається покарання, яке вона фізично не може виконати, а потім, через рік, воно замінюється позбавленням волі.

У Німеччині, хоча й передбачені великі суми штрафів як покарань за вчинення корупційних та економічних кримінальних правопорушень, але суд ретельно визначає порядок сплати штрафів таким чином, щоб людина мала можливість це зробити, задовольнивши при цьому свої необхідні потреби. Так, пільгові умови оплати штрафу відповідно до пар. 42 Кримінального уложення застосовуються, якщо пред'явлена засудженому вимога щодо негайної оплати є для нього з урахуванням особистої ситуації і матеріального становища непосильною. У такому випадку суд призначає строк оплати або дозволяє оплату певними частинами в розстрочку, строк якої законом не обмежується.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що штраф як вид основного та додаткового покарання за корупційні та економічні кримінальні правопорушення слід вважати ефективним засобом, який, за умови відчутного для особи розміру та продуманого порядку сплати, може сприяти тому, щоб вчинення цих кримінальних правопорушень стало економічно збитковим.

Наступним видом кримінально-правових засобів, які застосовуються за корупційні та економічні кримінальні правопорушення, є конфіскація майна. У КК України передбачена конфіскація майна як додатковий вид покарання (так звана загальна конфіскація) і спеціальна конфіскація, що не є кримінальним покаранням і застосовується у визначених законом випадках щодо майна, здобутого кримінально-протиправним шляхом, доходів від такого майна, вартості майна і доходів, а також майна, яке було предметом злочину або знаряддям його вчинення (статті 96¹ і 96² КК України).

Щодо конфіскації майна як додаткового виду покарання (так звана загальна конфіскація), то вбачається, що вона є пережитком радянської системи, за якої більш високі, ніж у інших членів радянського суспільства, статки, могли бути здобуті лише незаконним шляхом, а тому їх конфіскація вважалася обґрунтованою. Застосування такого покарання в сучасній Україні порушує права людини на рівність перед кримінальним законом, а тому воно має бути виключеним із кримінального законодавства.

На відміну від загальної конфіскації спеціальна конфіскація є ефективним засобом протидії корупції та економічній злочинності. Україна має імплементувати в національне законодавство положення Директиви (ЄС) 2024/1260 Європейського Парламенту та Ради від 24 квітня 2024 р. про повернення та конфіскацію активів²⁶, що сприятиме посиленню кримінально-правової протидії злочинності.

У законодавстві і судовій практиці Німеччини конфіскація активів широко використовується щодо осіб, які вчинили білокомірцеві злочини, навіть окремі фахівці вважають таку конфіскацію занадто суворою. Таку думку висловлює, зокрема, бізнес-аналітик Олаф Сторбек у опублікованій в газеті Financial Time статті “Як Німеччина стала надто жорсткою щодо інсайдерської торгівлі”. Автор зазначає, що

Для 48-річного колишнього спеціаліста зі зв'язків з громадськістю, якого зараз судять за звинуваченнями у масштабній інсайдерській торгівлі, потенційний термін ув'язнення до п'яти років є майже другорядним явищем. Якщо його визнають винним за всіма пунктами звинувачення, він може розраховувати на те, що його зобов'язать виплатити 24 мільйони євро уряду Німеччини – майже вдвічі більше прибутку, за який його звинувачують у нібито незаконній торгівлі, і набагато більше, ніж він коли-небудь мав. Борг, ймовірно, переслідуватиме його до кінця життя. <...>
Надзвичайно жорстка позиція Німеччини щодо інсайдерських торговців є не лише контрпродуктивною, а й суперечить іншим положенням законодавства, які ускладнюють відстеження інсайдерської торгівлі²⁷.

Ще одним видом засобів, які слід розглянути в аспекті кримінально-правової протидії корупційній та економічній злочинності, є засоби, які застосовуються до юридичних осіб. У КК України розділ XIV¹ містить положення про заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Цим розділом кримінальний закон було доповнено у 2014 р., але до теперішнього часу через певну недосконалість правового регулювання і, мабуть, відсутність досвіду застосування та недостатнє розуміння ці заходи майже не застосовувались.

На відміну від України в Німеччині накладення штрафу на юридичну особу в разі вчинення кримінального або адміністративного правопору-

²⁶ Directive (EU) 2024/1260 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on asset recovery and confiscation <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1260/oj>> (accessed 27.11.2025).

²⁷ Olaf Storbeck, ‘How Germany got too tough on insider trading’ (Financial Times Mar 21 2024) <https://www.ft.com/content/e6e49c17-1474-46e9-aba5-6db498cc8078?utm_source=chatgpt.com> (accessed 27.11.2025).

шення уповноваженою особою передбачене пар. 30 Закону про адміністративні правопорушення (OWiG). У разі вчинення умисного злочину розмір штрафу становить до 10 мільйонів євро, а в разі вчинення необережного – до 5 мільйонів євро²⁸. Також іншими законами Німеччини передбачено такі негативні наслідки для юридичної особи в разі вчинення уповноваженою особою правопорушення, як позбавлення права брати участь у торгах, відкликана торгова ліцензія та інші аж до ліквідації юридичної особи²⁹.

Водночас у Німеччині вже протягом багатьох років точиться дискусія щодо необхідності перенесення до кримінального законодавства санкцій щодо юридичних осіб, уповноважені особи яких вчинили кримінальне правопорушення. Таке рішення вже ухвалила значна кількість країн – членів ЄС. Протівники такого рішення вважають, що воно порушує принципи кримінального права, оскільки юридичній особі не притаманні ані правоздатність, ані винність³⁰.

Висновки. Отже, викладене дає підстави для таких підсумків.

Питання кримінально-правових засобів протидії корупційній і економічній злочинності залишається недостатньо вивченим і таким, що потребує подальших наукових досліджень. Результатом таких досліджень має стати вироблення ефективної моделі кримінально-правових засобів, які застосовуються при вчиненні корупційних і економічних кримінальних правопорушень.

Обрання кримінально-правових засобів, які мають застосовуватися за вчинення окремих правопорушень у цій сфері, має відповідати меті підвищення їх ефективності, за якої ці засоби здатні досягти мети кримінально-правового регулювання за умови мінімізації негативних наслідків їх застосування для суспільства і окремих осіб.

Така ефективність досягається через соціально-репутаційні втрати внаслідок засудження особи, яка вчинила корупційне або економічне кримінальне правопорушення, а також економічну збитковість унаслідок застосування засобів майнового характеру, за яких сума витрат суттєво перевищує отриману вигоду, та високий рівень ризикованості злочинної діяльності через високий рівень її розкриття.

До видів кримінально-правових засобів, на яких слід акцентувати увагу в аспекті протидії корупційній і економічній злочинності, слід віднести порівняно короткочасне позбавлення волі, штраф, спеціальну конфіскацію, а також майнові та інші обмежувальні засоби, які застосовуються до юридичних осіб.

²⁸ Gesetz über Ordnungswidrigkeiten (OWiG) <https://www.gesetze-im-internet.de/owig_1968/BJNR004810968.html> (accessed 27.11.2025).

²⁹ Wittig (n 7) 125.

³⁰ Wittig (n 7) 123–128.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Meier B-D, *Strafrechtliche Sanktionen* (6 Aufl, Springer-Lehrbuch 2025) 1–14.
2. Wittig P, *Wirtschaftsstrafrecht* (C.H.BECK 2023) 5–7 doi.org/10.17104/9783406796609.
3. Ponomarenko Yu, *Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryminalnykh pravoporushen* (Pravo 2020) (in Ukrainian).

Edited books

4. *Dictionary of Criminal Justice Data Terminology* (2nd ed, U.S. Department of Justice 1981).
5. Dudorov O, 'Improvement of criminal law means of combating corruption (analysis of individual legislative initiatives)' *Epistemological aspects of tort law transfiguration in the creation of anti-corruption legislation and its enforcement* (T Kolomoiets (ed), Baltija Publishing 2023) <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-347-7-6>.
6. Wabnitz H-B, Janovsky T, Schmitt L (hrsg), *Handbuch Wirtschafts und Steuerstrafrecht* (6 Aufl, C.H.BECK 2025).

Journal articles

7. Becker G S, 'Crime and Punishment: An Economic Approach' [1968] 76(2) *Journal of Political Economy* 207.
8. Gutorova N, 'White-Collar Crime: Ukrainian Experience of Searching for Optimal Model of Criminal Liability' [2018] 2(11) *Socrates. RSU elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls* 100–116.
9. Sutherland E, 'White Collar Criminality' [1940] 5(1) *American Sociological Review* 1–12.

Theses

10. Kamenskyi D, 'Kryminalno-pravova okhorona ekonomichnykh vidnosyn u SShA ta Ukraini: komparatyvistske doslidzhennia' (dys dokt yur nauk, 2020) 337–497 (in Ukrainian).

Conference papers

11. Khavroniuk M, 'Sudova statystyka shchodo vidpovidalnosti za koruptsiini ta pov'iazani z koruptsiieiu kryminalni pravoporushennia za 2022 rik (rezultaty analizu)', *Pam'iaty profesora P. S. Matyshevskoho: zbirka tez dopovidei uchasnykiv nauково-praktychnoho kruhloho stolu "Pytannia kryminalnoho prava u pravovykh pozytsiakh sudiv Ukrainy" (7 bereznia 2024 roku)* (A Stryzhevska, S Shapchenko, K Zadoia (uporiad) Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 2024) 20–25.

Newspaper articles

12. Storbeck O, 'How Germany got too tough on insider trading' (*Financial Times* Mar 21 2024) <https://www.ft.com/content/e6e49c17-1474-46e9-aba5-6db498cc8078?utm_source=chatgpt.com> (accessed 27.11.2025).

Nataliya Gutorova

CORRUPTION AND ECONOMIC CRIMES:
ISSUES OF THE EFFECTIVENESS OF CRIMINAL LEGAL MEASURES

ABSTRACT. The features of corruption and economic criminal offenses that cause significant harm to the state and society necessitate the development of effective criminal legal remedies to be applied to those who commit them. Such remedies cannot be identical to the remedies applied to the so-called general criminal offenses.

Наталія Гугорова

The purpose of the study is to assess the effectiveness of individual criminal legal remedies in addressing corruption and economic criminal offenses, and to draw the attention of the scientific community to the need to examine the effectiveness of criminal law regulation in this area.

For this study, a range of corruption and economic offenses has been identified, which include such types of white-collar criminal offenses as corruption-related criminal offenses, criminal offenses against property committed by a person through abuse of official or professional powers granted to them, as well as intentional criminal offenses in the field of economic activity, including medical and pharmaceutical activities.

Analysis of Ukraine's criminal legislation and its application shows a desire to find effective means of combating corruption and economic crime. Still, it has not yet led to the development of an effective, comprehensive state response to these criminal offenses. The main means are the application to the guilty person of a punishment in the form of imprisonment, from which the person is released chiefly on probation, deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities, as well as a fine, which must be paid within a maximum of one year, and in case of non-payment is replaced by imprisonment.

In German legislation, considerable attention is paid to combating corruption and economic crimes by making them economically unprofitable. For this purpose, fines and the confiscation of assets obtained as a result of committing an offense, as well as the objects and means used to execute it, are applied to an individual; the statute of limitations for such confiscation is 30 years. Sanctions against legal entities are imposed under the administrative offenses legislation, which provides for fines of up to 10 million euros, as well as other restrictions on activities and liquidation.

Based on the research conducted, a conclusion is drawn regarding the need to develop an effective model of criminal law measures to combat corruption and economic crime. In this case, attention should focus on special confiscation, fines, and other restrictive measures applied to legal entities.

KEYWORDS: white-collar crime; corruption; criminal offenses in the field of economic activity; criminal offenses in the field of public health; criminal law measures; punishment; fine; confiscation of property; measures against legal entities.